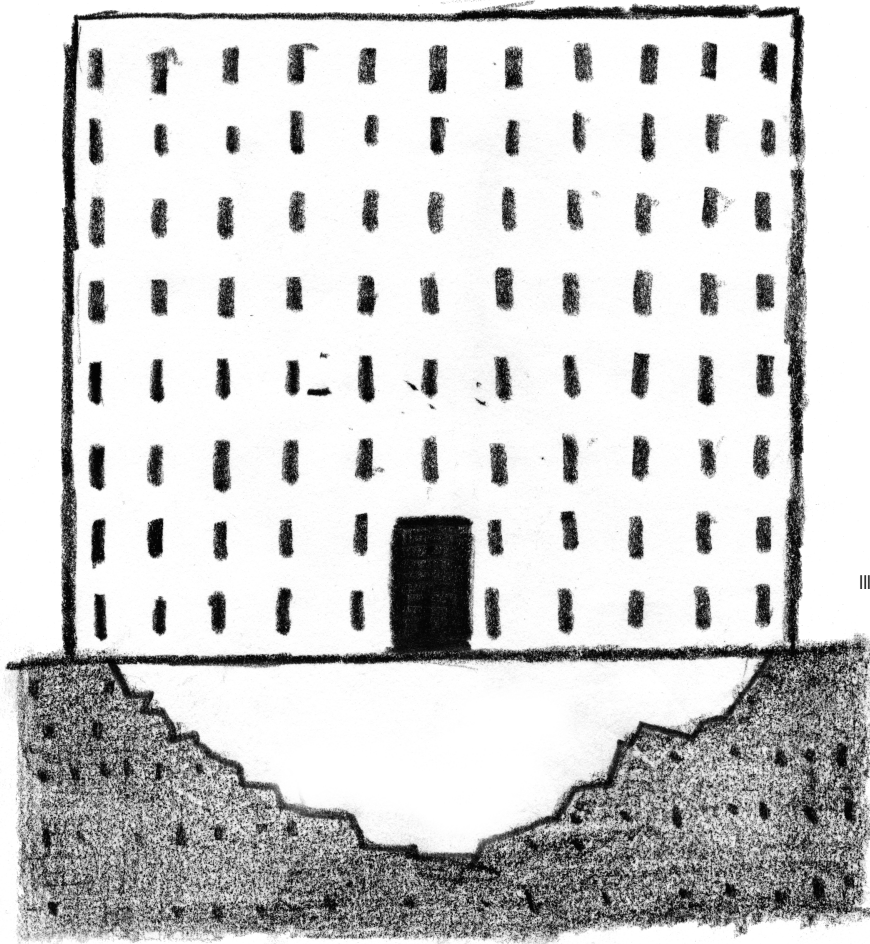

TEORIENS PRAKTISKE VÆSEN

- samfundskritikken vil gerne ændre på det, den kritiserer. En artikel om forholdet mellem kritisk videnskab og praksis

Illustrationer: Gert Hansen

Af Morten Knudsen

Kunstkritik forholder sig til kunstværker og dens opgave er at højne diskussionerne om og forståelsen for værkerne. Kunstkritik vil ikke ændre på eller forbedre kunstværkerne. Her stiller det sig anderledes for social kritik eller samfundskritik. Samfundskritikken vil netop gerne ændre på det, den kritiserer. Videnskabeligt funderet samfundskritik, som er omdrejningspunktet for denne artikel, har en dobbelt ambition om på en gang at producere viden og så medvirke til forandring i en frigørende retning. Den vil på en gang udsige sandheder og fungere korrektivt og forandrende, den vil være videnskab og samtidig være med til at gøre en forskel uden for videnskaben.

Det rejser spørgsmålet om forholdet mellem samfundskritik som videnskabelig kommunikation og så samfundsmæssige forandringer. Når samfundskritikken ikke kun vil fortolke, men også forandre verden, hvordan er så forholdet mellem fortolkning og forandring, mellem tale og handling, mellem teori (videnskabelig kommunikation) og praksis? Det er spørgsmålet i denne artikel.

En enkel model for forholdet mellem kritik og praksis går ud fra, at hvis man har

vist, at noget er forkert, så ligger der heri en forpligtelse for andre til at korrigere det kritiserede. Hvis man har påpeget, at den herskende narkotikapolitik ikke fungerer, så forventer man, at den laves om. Hvis man har kritiseret forestillingen om en direkte kobling mellem skoledagens længde og læringsudbytte, så forventer man, at skolereformen reformeres. Denne enkle model ligger på linje med Habermas' idé om 'det bedre arguments tvangløse tvang'. Samtidig ved vi godt, at det bedre argument sjældent er så tvingende; videnskabelige argumenter og logik er ikke forpligtende udenfor videnskaben. I stedet kompenserer vi for kritikens manglende effekt bl.a. ved at moralisere: De kritiserede *burde* tage kritikken til efterretning og ikke handle mod bedre vidende og i ond tro.

Den løse kobling mellem tale og handling er blevet analyseret af bl.a. Sloterdijk, som med udtrykket om 'oplyst falsk bevidsthed' har ramt en gængs erfaring: Selv om man ved, noget er forkert, så kan man godt gøre det alligevel (Sloterdijk 1983, Zizek 1992). Vi ved godt, at materialismen er uholdbar og utilfredsstillende, men alligevel googler vi rundt efter tilbud og mere eller mindre tilfældige begærsobjekter, som, når vi har anskaf-

fet dem, straks erstattes af jagten på nye. Vi ved godt, at vi burde spise mindre kød og tage toget i stedet for flyveren. Det kan ovenikøbet være, at netop det, at man ved, det er falsk, gør, at man lettere kan være i det. Som Karlsen og Villadsen skriver i en udlægning af Zizeks ideologibegreb: ”Gennem vores kritik og latterliggørelse af ideologien bestyrkes vores opfattelse af, at vores ægte selv er kritisk distanceret fra det »hverdagsselv«, der hele tiden og ganske frivilligt underkaster sig »omstændighederne« og »realiteterne»” (Karlsen & Villadsen, 2013: 66). Netop den ironiske distancering gør det muligt at fastholde selvbilledet samtidig med at man handler mod bedre viden. Kritikken kan gøre det muligt at distancere sig i sin selvforståelse, mens man samtidig i sine handlinger følger ’nødvendigheds politik’.

Vi har med andre ord en situation, hvor det er uklart, hvordan forandringer hænger sammen med den videnskabelige kritiske kommunikation. Med afsæt i denne uklarhed skal jeg gennem tre teoretiske nedslag bidrage til diskussionerne af forholdet mellem kritisk videnskab og praksis.

Austin – tale og handling

Med sit begreb om ’performativer’ kan den engelske sprogfilosof John Austin hjælpe os til en første forståelse af problematikken om forholdet mellem teori og praksis, tale og handling. I sine nu klassiske forelæsninger ’Ord der virker’ fra 1962 hævder Austin, at sprog ikke bare konstaterer noget om verden, men i sig selv kan ses som (tale)handling. Klassiske eksempler er ”ja’et” i kirken, når man bliver gift eller når man siger, at man lover noget. Det er tale, som samtidig er en handling, nemlig at love noget og at gifte sig. Sådanne udsagn kaldte Austin performativer i modsætning til konstativer a la ’solen skinner’ eller ’Israel er en aggressiv besættelsesmagt’. Udsagnet udgør en handling for så vidt som det *gør* noget, dvs. har en effekt gennem ytringen. At det er en handling, viser sig først i dens effekter. Austin skelner mellem selve fremsigelsen af udsagnet og så det, at udsagnet får modtageren til at handle på en særlig måde.

Austin havde ingen idé om, at selve ytringen med nødvendighed har en given effekt. Nogle gange mislykkes handlingen, hvilket fik Austin til at lede efter de betingelser, der skal være opfyldt for at ytringen lykkes som handling. For at en ytring får effekt, dvs. er vellykket, må der være nogle betingelser til stede, som gør, at udsagn og effekt knyttes sammen på en vellykket måde. De forudsætninger kalder Austin for ’betingelser for vellykkede performativer’, vellykkethedsbetingelser eller ’et alment accepteret konventionelt sæt af regler’ (Austin 1997:43ff). Er de regler, der knytter ytringen sammen med effekterne, ikke til stede eller er de ikke opfyldt, så mislykkes handlingen. Reglerne er med andre ord den kraft, der forbinder ytringer og effekt. Eller direkte overført på diskussionen om forholdet mellem teori og praksis: hvis der ikke er nogle regler, der forbinder kritikken med aktører, så vil de kritiske ytringer mislykkes.

Austin udviklede sine analyser af performativitet i forhold til ytringer i konkrete situationer. En generel diskussion af forholdet mellem teori og praksis forudsætter en mere sociologisk tilgang. Det er samtidig en tilgang som kan lade sig inspirere af Austins analyser af talehandlinger. Kritisk samfundsvidenskab er kommunikation, som vil bidrage til forandring, dvs. det er ytringer, som også vil være handlinger (og ikke poesi eller neutral beskrivelse).

Austins analyser lægger op til spørgsmål som: Hvad karakteriserer *relationen* mellem teori og praksis? Hvilken kraft kæder dem sammen og hvad kendetegner sammenkædningen? Austin fokuserede på enkelte ytringer og foreslog her at se på de regler, der knytter ytringer og effekter sammen. Når det kommer til relationen mellem teori og praksis, så er relationen mellem den kritiske tale og dens effekter ikke primært båret af regler, da der ofte er tale om nye snarere end ritualiserede konstellationer. Spørgsmålet er, hvad der i stedet kendetegner relationen. Det skal jeg diskutere i de to følgende afsnit. Først med udgangspunkt i Georg Lukács’ marxistiske bud på forholdet mellem teori og praksis. Lukács var meget explicit om mulighedsbetingelserne for, at den kritiske tale kunne få effekt.

Lukács – den (u)mulige enhed af teori og praksis

For små 100 år siden talte marxisten G. Lukács om 'teoriens praktiske væsen' for at pege på, at det netop er teoriens særlige forhold til praksis, der kendetegner den revolutionære teori. Lukács stillede spørgsmålet 'Hvad er ortodoks marxisme' og begyndte sit svar på følgende måde:

Den materialistiske dialektik er en revolutionær dialektik.(...) Det handler om forholdet mellem teori og praksis. Og det ikke kun som Marx udtrykte det i sin første Hegel-kritik, nemlig at "teorien bliver til materiel kraft, så snart den griber masserne."(Marx 1976, s. 385). Man må i langt højere grad såvel i teorien som i måden for massernes overtagelse finde de bestemmelser, som gør teorien, den dialektiske metode til middel for revolutionen. Ud fra teorien og dens relation til genstanden må man udvikle teoriens praktiske væsen. Ellers kunne denne 'massernes overtagelse' vise sig at være en tom forestilling."(Lukács 1988: 59, egen oversættelse).

Lukács peger her netop på at man må finde betingelserne for at teorien har effekt – parallelt til Austins påpegning af at udsagn og effekter er relateret gennem nogle særlige betingelser. De er begge klar over, at forholdet mellem ytring/effekt henholdsvis teori/praksis ikke kan tages for givet (som resultat af det bedre arguments tvang, fx) eller ses som et resultat af talerens eller teoriens intentioner. Selv om teorien forstår sig selv som revolutionær er det ikke sikkert, at den faktisk er det.

Lukács hævder, at teori og praksis er adskilt, men har muligheden for at blive forenet. Teoriens rolle er at levere proletariatets sande selvbeskrivelse, hvorved proletariatet vil revolutionere historien. Kritikken danner en enhed af teori og praksis i det øjeblik proletariatet overtager den som sin selvbeskrivelse. Teorien bliver forenet med praksis når den lever op til sin funktion som 'virkelighedens selverkendelse' (Lukács 1988: 81). Ifølge Lukács var proletariatets historisk enestående position mulighedsbetingelsen for, at den marxistiske teori blev praksis. Teoriens revolutionære funktion er mulig

hvis én klasses selvbevidsthed samtidig er hele samfundets bevidsthed. Mulighedsbetingelsen for denne enhed af teori og praksis er, at kommunismen medproduceres som en latent mulighed af kapitalismen. Eller som Marx formulerede det i sine yngre år: at "verden for længst besidder en drøm om noget, som den kun behøver blive bevidst om for virkelig at få" (Marx 1976, s. 346).

Lukács' beskrivelse af forholdet mellem teori og praksis er konsekvent i sin (selvmorderisk) klare formulering både af marxismens idealistiske antagelser om proletariatet som historiens identiske subjekt-objekt og af den ikke mindre idealistiske forestilling om, at marxismen leverer proletariatets selvbeskrivelse. Alt efter perspektiv kan man karakterisere utopien om det identiske subjekt-objekt som romantisk (i sin længsel efter overvindelsen af fremmedgørende forskelle) eller totalitær (identiteten som forskels-negerende). I alle tilfælde kan man konstatere, at Lukács' forhåbninger om enheden af teori og praksis blev historisk skuffede, hvilket ikke mindst var omdrejningspunktet for Frankfurterskolens analyser fra 40'erne og 50'erne – analyser som beskæftiger sig med forklaringer på den udeblevne revolution. Ikke desto mindre er Lukács' spørgsmål om 'teoriens praktiske væsen' stadig relevant for en kritisk teori, som vil være mere end et selvreferentielt bidrag til den videnskabeligt-teoretiske debat. Hans påpegning af, at man må udvikle teoriens praktiske væsen "ud fra teorien og dens relation til genstanden" er også stadig relevant. Eller med andre ord: for at kunne sige noget om 'den kritiske teoris opgave' må vi have en idé om relationen mellem teorien og dens genstand, mellem teori og praksis.

Det pudsige er, at Lukács i marginen af sine analyser selv udfolder en analyse af det kapitalistiske samfund, som implicit problematiserer hans beskrivelse af mulighedsbetingelserne for enheden af teori og praksis. Gennem sine analyser af de arbejdsdelinger og rationaliseringer, der følger med kapitalismen, viser Lukács, hvordan det kapitalistiske samfund differentieres i en række del-rationaliteter: "Denne rationalisering og isolering af delfunktionerne har imidlertid som konsekvens, at hver eneste af dem gør

sig selvstændig og har en tendens til at udvikle sig videre efter sin egen specialitets logik, på egen hånd og uafhængigt af samfundets øvrige delfunktioner...”(1971).

Hvad Lukács argumenterer for er, at kapitalistiske samfund differentieres mellem en række delfunktioner. Han beskriver et funktionelt differentieret samfund kendetegnet ved autonome delfunktioner og hævder, at ”Gennem specialiseringen forsvinder ethvert billede af helheden.”(1971: 63) Dette står i kontrast til Lukács’ egen idé om en virkelighed, der kommer til sig selv ved hjælp af den marxistiske teori. I et så differentieret samfund er der ikke noget sted, hvorfra helheden kan beskrives, så delene samtidig ser sig dækket ind. Hvis ’ethvert billede af helheden’ er ødelagt, så er idealet om virkelighedens selv-viden også umuligt.¹⁾

Men selv om Lukács’ egen diagnose af kapitalismens differentierende dynamikker underminerer hans bud på enheden af teori og praksis, så er hans spørgsmål stadig relevant: hvad er teoriens praktiske væsen? Det spørgsmål kan vi nu kvalificere ved at spørge, hvad teoriens praktiske væsen er i et funktionelt differentieret samfund. Hvordan er teorien relateret til forandringer i praksis, altså udenfor teorien? Lukács reflekterede ikke over, at den funktionelle differentiering, som han beskrev, selv sætter betingelser for relationen mellem teori og praksis. Her er de epistemologiske konsekvenser af funktionel differentiering mere udfoldet i Niklas Luhmanns systemteori. I det næste afsnit skal jeg med Luhmann som omdrejningspunkt diskutere, hvad teoriens (dvs. samfundsvidenskabens) ydelse kan være i et samfund, som med Lukács’ ord består af ’autonome delfunktioner’.

Luhmann – viden i det polykonteksturale samfund

I Luhmanns kommunikationsteoretiske rammer betyder funktionel differentiering, at samfundet er differentieret i en række sociale systemer, som historisk har dannet sig omkring nogle binære koder, symbolsk generaliserede medier og programmer, som strukturerer de enkelte systemers kommunikation i form af særlige forventninger

(Luhmann 1997). De mest prominente funktionssystemer er politik, økonomi, ret, videnskab, uddannelse, religion og massemedier. Funktionel differentiering skal ikke forstås som en centralt styret arbejdsdeling ud fra et fælles mål. Funktionssystemerne skal snarere forstås som særlige perspektiver på verden, særlige konstruktioner af virkeligheden. Hvert system har sin egen kode, der afgør, hvad der er og kan være relevant. Hvert system har sin egen omverden, idet omverdenen konstrueres forskelligt i de forskellige systemer. Det retslige system er eksempelvis blindt for ændringer i naturen, med mindre disse ændringer kan ses som noget, der er ulovligt eller bryder med retligheder. Det økonomiske system er blindt for kundernes politiske observans – med mindre den har økonomisk betydning. Det politiske system iagttager sin omverden ud fra, hvad det vurderer er relevant ift. hvem der er i regering og hvem der er i opposition. Der er med andre ord ikke et centrum i det funktionelt differentierede samfund og der er ikke ét billede af samfundet. I stedet er der en række forskellige systemer, som iagttager det øvrige samfund og naturen vidt forskelligt.

Luhmann taler om det polykonteksturale samfund for at fange denne epistemologiske dimension af funktionel differentiering: ”I vores kontekst skal polykonteksturalitet betyde, at samfundet udvikler talrige binære koder og programmer, som afhænger af disse.”(1998: 666, egen oversættelse). Et polykonteksturelt samfund er et samfund, der iagttager sig selv og sin omverden på mange forskellige måder.

Denne beskrivelse af samfundet har konsekvenser for, hvordan vi kan forstå forholdet mellem teori og praksis, videnskab og andre systemer. Polykonteksturalitet betyder, at systemer ikke kan kommunikere med hinanden på tværs af systemgrænser. Ifølge Luhmanns begreb om kommunikation, så får et udsagn først sin mening i et netværk af andre udsagn, det har ikke en essentiel eller substantiel mening (Luhmann 2000: 178ff). Dermed kan den *samme* mening heller ikke transporteres fra én kontekst, ét system, til en anden. Når brud og brudgom siger JA til at tage hinanden til ægte (jf Aus-

tins eksempel på et performativt udsagn), så har det 'ja' forskellig betydning i det religiøse og det retlige system ligesom det formentlig også har forskellig betydning for brud og brudgom.

Med dette kommunikationsbegreb, hvor kommunikative elementers mening afgøres af deres kontekst, der bliver det også tydeligt, at forskellige systemer ikke kan kommunikere med hinanden i betydningen 'overføre mening'. Vi har, for at trække tråden tilbage til Austin, kun mislykkede ytringer, performative fiaskoer eller evt produktive misforståelser (Teubner 2000: 408ff.).

Austin undersøgte betingelserne, som må være opfyldt for at en ytring har den intendede effekt. Den systemteoretiske pointe vil her være, at der på tværs af systemer ikke er de samme konventionelle regler for, hvordan ytringer og effekter kobles sammen. Selv inden for det samme system er der meget varierende grader af, hvor stramt ytringer og effekter kædes sammen. Koblingen mellem ytring og handling er ikke generel, en ytring kan i ét system være forbundet med én type effekt, mens den samme ytring i et andet system, slet ikke er koblet med en effekt eller evt. med en anden slags effekt. Skolereformen er i en politisk kontekst forbundet med mere undervisning, mens den i en fagforeningskontekst er forbundet med tab af autonomi.

Lad mig zoome ind på videnskab som et socialt system ud fra de teoretiske præmisser ovenfor. Det videnskabelige systems funktion er at producere nye erkendelser. Hvordan disse erkendelser opfattes som ydelser bestemmer det videnskabelige system dog ikke selv. Det afhænger af iagttageren. 'Praksis' forstået som systemer uden for det videnskabelige system, iagttager det videnskabelige system og dets vidensproduktion ud fra egne koder og kriterier.

Spredningen af videnskabelig viden uden for det videnskabelige system har ikke form af en logisk sikret videns-overførsel. Det videnskabelige system kan ikke bestemme, hvordan videnskabelig viden iagttages som ydelse af andre systemer (Luhmann 1998). Det politiske system kan iagttage viden som potentielle argumenter i politiske

kampe, uddannelsessystemet kan iagttage viden som noget, der øger elevernes chancer i livet. Et organisationssystem er orienteret mod beslutninger og iagttager derfor viden som en mulig beslutningspræmis. Økonomiske systemer iagttager bl.a. viden som potentielle produkter. Retlige systemer iagttager viden ud fra dens relevans for retlige afgørelser. Forskellige systemer iagttager viden forskelligt. Det betyder også, at videnskaben ikke kan producere en færdig viden. Det er iagttagerens iagttagelse af viden, som giver viden dens særlige kvalitet som ydelse.

Luhmanns anti-essentielle begreb om mening problematiserer distinktioner som kritisk/affirmativ, kritisk/instrumentel eller deskriptiv/normativ. Man kan godt *tale* om at være kritisk og om at intervenere i praksis, men man kan ikke *beslutte* at intervenere (eller ikke at intervenere) i praksis. Det er praksis selv, som afgør, om den lader sig forstyrre – og i givet fald hvordan. Selvbeskrivelser som 'kritisk' eller 'radikal' har i sig selv ret begrænsede konsekvenser. Kritikere kan iagttage deres egne analyser som radikale og mega-kritiske, mens andre måske iagttager dem som anledning til at argumentere for flere ressourcer til egen profession. Om en analyse er kritisk afhænger af iagttageren.

Under polykonteksturelle betingelser afgøres hvad Lukács kaldte 'teoriens praktiske væsen' ikke af teorien selv, men af praksis. Den paradoksale situation kan belyse den kritiske samfundsvidenskabs problemer med på en gang at være videnskab og mere end videnskab, nemlig et bidrag til en forandrende praksis. Når man er i vildrede med, hvordan dette dobbelte ønske kan opfyldes, så er det fordi det videnskabelige system ikke selv beslutter sin ydelse til praksis.

For en kritisk samfundsvidenskab som er interesseret i (også) at bidrage til samfundsmæssige forandringer giver det fortsat mening (bl.a.) at placere det særligt kritiske i dens relation til praksis. Samtidig har vi fra Luhmann den pointe, at videnskaben ikke selv kan beslutte sit 'praktiske væsen'. I det polykonteksturelle samfund afgøres ytringers mening af iagttageren. På tværs af

systemgrænser er der ikke 'et alment accepteret konventionelt sæt af regler med en bestemt konventionel virkning' hvilket ifølge Austin var en af betingelserne for vellykkede performativer eller talehandlinger. Det gør det relevant at gentænke Lukács' spørgsmål om 'teoriens praktiske væsen'.

Systemers kritikabilitet

Jeg startede artiklen med spørgsmålet om forholdet mellem teori og praksis i relation til en samfundsvidenskab med en kritisk forandrende interesse. Resultatet af ovenstående overvejelser er, at man som kritisk vidensproducent ikke kan kontrollere, hvordan (om overhovedet) 'praksis', altså sociale systemer udenfor videnskabelig kommunikation, iagttager og bruger den viden, man producerer. I stedet er det praksis, der afgør teoriens praktiske væsen, hvilket gør det relevant at spørge til praksis' relation til teori. Spørgsmålet om "teoriens praktiske væsen" må suppleres med et spørgsmål om "praksis' teoretiske væsen". Eller sagt på en anden måde rejser det et spørgsmål om sociale systemers kritikabilitet, dvs. evne til at lade sig irritere af ekstern – herunder videnskabelig/ teoretisk kritik (Fuchs 2013).

Fordelen ved at fokusere på kritikabilitet er, at det åbner for en problematik om, hvor videnskabelig kritik kan gøre en forskel og hvor grænserne går for kritikens forandrende kraft. Lad mig komme med to eksempler på grænser for kritikabilitet:

Kapitalismen som fænomen mangler et skel mellem praksis og selvbeskrivelse, hvorfor den som social ordningsform ikke lader sig irritere af kritik. Kapitalismen har ikke en adresse, hvortil man kan rette sine henvendelser, den står ikke til ansvar for nogen. Kapitalismen er et system, der absorberer og transformerer kritik uden at (kunne) lade sig gå på af det. Det er en særlig type social struktur eller ordningsform – og ikke en social aktør.

Teknokratisk politik. Habermas pegede i 1968 på, hvordan en teknokratisk-politisk selvforståelse er vaccineret mod kritik. I sin artikel om *Teknik og videnskab som ideologi* fra 1968 hævder Habermas, at hvad der karakteriserer den aktuelle ideologi er elimineringen af forskellen mellem forestillinger om det gode liv og så teknik. Den teknokratiske bevidsthed for-

trænger sædeligheden overhovedet som kategori for livsforhold (Habermas 1968: 90f). Oversat til nutidstermer: når økonomi, vækst og produktion bliver mål i sig selv, så er der ikke længere en spænding mellem selvbeskrivelse og den faktisk førte politik. Forskellen mellem en normativt forpligtet selvbeskrivelse ('ideologi') og så den instrumentelle politik forsvinder og tilbage er 'nødvendighedens politik'. Den er til gengæld udenfor kritisk rækkevidde. Man kan nok kritisere den, men den lader sig ikke irritere af kritikken – fordi den ikke rummer en spænding mellem praksis og selvbeskrivelse.

Der er med andre ord forhold i verden, som er højst kritisable, men som det samtidig er mindre meningsfuldt at kritisere videnskabeligt fordi de kritiserede forhold ikke er kritikable, altså i stand til at iagttage og lade sig irritere af videnskabelig kritik. Der er med andre ord grænser for, hvad man kan forandre gennem vidensproduktion. Det gør det relevant at overveje forudsætningerne for kritikabilitet. Hvad gør systemer i stand til at lade sig kritisere af videnskabelig kommunikation? I en systemteoretisk ramme kan man diskutere det som et spørgsmål om, hvordan systemer iagttager deres omverden herunder videnskabelig kommunikation. Hvilke koder og programmer strukturerer systemernes iagttagelser og hvilke typer kritik tillader de? Nedenfor skal jeg dog i stedet diskutere spørgsmålet om kritikabilitet i forlængelse af Max Horkheimers ideologikritik, som er baseret på en iagttagelse af, at praksis producerer beskrivelser af sig selv.

Ideologikritikken i Max Horkheimers version var ikke kun en kritik af ideologien (altså beskrivelsen) for at være slør, fordrejning og legitimering af partikulære interesser som almene. Det var også en kritik, som brugte ideologien som løftestang for sin kritik. "Filosofi konfronterer det bestående i sin historiske sammenhæng med de begrebslige principper, det gør krav på, for at kritisere forbindelsen mellem begge dele og derved overskride dem...Filosofi bekæmper bruddet mellem ideer og virkeligheden" (Horkheimer 1986: 170, egen oversættelse). Kritik består altså

ifølge Horkheimer i at konfrontere praksis med sin egen selvbeskrivelse. Den basale idé er, at sociale systemer, der beskriver sig selv, også potentielt kan lade sig irritere af eksterne (videnskabelige) iagttagelser af, at beskrivelsen ikke er adækvat – hvilket kan føre til ændringer af både praksis og praksis' selvbeskrivelse.

Jeg har ovenfor opereret med en klar distinktion mellem teori og praksis. Zoomer man ind på begreberne bliver distinktionerne dog lidt mere urene. Praksis rummer også teori i den forstand at sociale systemer iagttager, reflekterer over og beskriver sig selv. Sociale systemer er både praksis (i form af kommunikation og handlinger) og så iagttagelser og beskrivelser af sig selv. Systemernes interne forskel mellem selvbeskrivelse og praksis er en betingelse (men ingen garanti) for, at de kan lade sig kritisere for spændinger mellem netop selvbeskrivelse og praksis.

Selvbeskrivelser er ikke fulde og sande spejlinger af systemerne selv, men hvis de skal fungere orienterende, kan de heller ikke være helt vilkårlige ift. systemernes egen praksis. Dertil kommer, at selvbeskrivelser må reaktualiseres for at have betydning. Selvbeskrivelser har tendens til at være menings-labile, de forfalder og må genskabes, hvilket kan give dem en vis åbenhed – også ift. eksterne iagttagelser af dem og deres (mangel på) sammenhæng med den praksis de beskriver. Sociale systemer iagttager sig selv, men de iagttager også, hvordan de bliver iagttaget. Dette kan give en åbning for en kritisk videnskabelig praksis, der både vil producere viden og forandre. Spørgsmålet for en sådan videnskabelig kritik er, hvordan den kan formulere en kritik der på engang tager praksis (og praksis' sprog og selvbeskrivelser) alvorligt, så de lader sig forstyrre, og samtidig forsøger at overskride det.

At kapitalismen som særlig social ordningsform ikke er kritikabel betyder ikke, at al økonomikritik bliver meningsløst. Virksomheder kan fx være ømme om deres omdømme, hvilket kan gøre dem følsomme for kritik. Tilsvarende er konkrete, økonomiske praksisser gennemsyret af (selv)iagttagelser, selvbeskrivelser og økonomisk teori, som det

ikke mindst er blevet vist i nyere økonomisk sociologi (Mackenzie, Muniesa og Siu 2007). Ift. den teknokratiske politik kan man også indvende, at Habemas' kritik lægger sin genstand for kritik til rette på en så abstrakt og totaliserende måde, at genstanden selv ikke kan føle sig forstyrret af den. Går man til offentlig forvaltning på en mindre totaliserende måde viser det sig, at den rummer forskellige selvbeskrivelser, forskellige iagttagelser, forskellige diskurser og rationaler.

Om man kritiserer forhold som kan lade sig forstyrre af kritik eller forhold som ikke lader sig forstyrre, kommer således også an på, hvordan forskeren lægger sin analysegenstand til rette. At der her ligger en god portion usikkerhed er evident. Det kan være vanskeligt på forhånd at vide, hvordan praksis vil reagere, ligesom praksis er historisk foranderlig. Hvad der ikke forstyrrer i dag kan forstyrre i morgen og vice versa.

Konklusion

Det overordnede svar på denne artikels spørgsmål om forholdet mellem teori og praksis er det paradoksale udsagn, at i det funktionelt differentierede og polykonteksturelle samfund afgøres teoriens praktiske væsen ikke af teorien selv, men af dens iagttagere. Det kan forklare, hvorfor det kan være vanskeligt for en kritisk videnskab på en gang at være videnskab og så bidrage til forandringer udenfor videnskaben selv. Problemerne med at indfrie denne dobbelte ambition er ikke kun udtryk for en art intellektuel eller moralsk brist, der kan overkommes med moralske appeller om mere engagement. Set i lyset af det polykonteksturelle samfund udfordres samfundsvidenskabelig kritik i forhold til dens relation til praksis. Den må overveje og eksperimentere med alternative måder at tænke teoriens praktiske væsen på.

Grænsen for den videnskabelige kritiks evne til også at skabe forandring går ved de kritiserede fænomeners kritikabilitet, dvs. evne til at lade sig kritisere. En videnskabelig praksis, der også vil bidrage til forandring, må i situationen vurdere, om det kritiserede fænomen er inden for ikke pædagogisk men kritisk rækkevidde. Selvfølgelig kan man kritisere det alligevel, men så er det vanskeligere at

forbinde sin vidensproduktion med en forandrende interesse.

Denne påpegning af grænser for kritik peger på nødvendigheden af en bevidsthed om, hvem iagttageren af den producerede viden skal være. Selv om kapitalismen eksempelvis ikke lader sig irritere af kapitalismekritik, så kan det være, at andre aktører kan bruge en sådan kritisk viden i deres politiske aktivitet. Spørgsmålet er så hvem og hvilken viden, der ville kunne lade sig irritere af den producerede viden eller evt. finde den nyttig. Sociale bevægelser, interesseorganisationer, uddannelsesorganisationer er eksempler på mulige politiske aktører, der måske kan bruge den viden, man producerer. Også organisationer kan være i stand til at lade sig irritere af kritik. Organisationer er adresserbare og har typisk selvbeskrivelser, som de hæger om – for så vidt er de potentielt irriterbare. Teorien må iagttage, hvordan den bliver iagttaget for derigennem at få mulighed for at kommunikere på en måde, så praksis kan genkende det som kritik og lade sig forstyrre.

Morten Knudsen er lektor, ph.d. ved Institut for Organisation, CBS,

LITTERATUR:

- Fuchs, P. (2013) 'Die Unbeindruckbarkeit der Gesellschaft. Ein Essay zur Kritikabilität sozialer Systeme', i Amstutz, M. and Fischer-Lescano, A. (red.), *Kritische Systemtheorie. Zur Evolution einer normativen Theorie*. Bielefeld: Transcript Verlag, pp. 99-110.
- Habermas, J. (1968) *Technik und Wissenschaft als >Ideologie<*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1976) 'Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden?' s. 92-126 i *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1989) 'Der normative Gehalt der Moderne', s. 390-445 i *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Horkheimer, Max (1986) *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*. Frankfurt am Main: Fischer Wissenschaft.
- Karlsen, M.P. & Villadsen, K. (2013) 'Når ledelsen ler med: Om humor og magt i samtidens organisationer', *Nordiske organisationsstudier*, 15 (1), s. 55-77.
- Luhmann, N. (1997) *Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1998) *Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2000) *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzels forlag.
- Lukács, G. (1971) *Kunst og kapitalisme*. København: Gyldendal.
- Lukács, G. (1988) *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Darmstadt: Sammlung Luchterhand.
- Mackenzie, D., Muniesa, F. and Siu, L. (eds.) (2007) *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Marx, Karl (1976[1844]) *Marx Engels Werke, Band 1*. Berlin: Dietz Verlag.
- Sloterdijk, Peter (1983) *Kritik der zynischen Vernunft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Forkortet dansk udgave 2005: *Kritik af den kyniske fornuft*. Frederiksberg: Det lille Forlag)
- Teubner, G. (2000) 'Contracting Worlds: The Many Autonomies of Private Law', *Social and Legal Studies* 9(3): 399-417.
- Zizek, S. (1992) *The sublime object of ideology*. London: Verso.

NOTE:

- Denne problematik ligger til grund for Habermas' artikel 'Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden?' (Kan komplekse samfund udvikle en fornuftig identitet?) (Habermas 1976, se også Habermas 1989). Artiklens titel formulerer det spørgsmål, som Habermas' filosofi søger at besvare positivt – hvor kernen i svaret er en analyse af mulighedsbetingelserne for samfundets kommunikative tilgang til sig selv.

